

STEPHEN GREENBLATT

TIRANUL

POLITICA ÎN VIZIUNEA
LUI SHAKESPEARE

Traducere din engleză
de Miruna Fulgeanu

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Lui Joseph Koerner și Luke Menand

CUPRINS

1. Unghiuri piezișe	9
2. Interese de partid	32
3. Populismul înșelător	43
4. O chestiune de caracter	62
5. Complicii	76
6. Triumful tiraniei	95
7. Instigatorul	107
8. Nebunia marilor oameni	125
9. Decădere și renaștere	151
10. Ascensiunea poate fi oprită	170
Epilog	201
<i>Mulțumiri</i>	209
<i>Note</i>	211
<i>Indice</i>	215

Unghiuri piezișe

De la debutul carierei sale, la începutul anilor 1590, și până la sfârșitul acesteia, Shakespeare a căutat neconținut răspunsul la o întrebare profund tulburătoare: cum este cu putință ca o întreagă națiune să încapă pe mâna unui tiran?

„Oamenii i se supun regelui de bunăvoie“, scria George Buchanan, un însemnat cărturar scoțian din secolul al XVI-lea, „iar tiranului, fără voia lor“. Instituțiile unei societăți libere sunt menite, după cum spunea Buchanan, să-i țină la distanță pe cei ce vor să preia puterea „nu spre binele țării, ci spre al lor, pe cei care au în vedere nu interesul public, ci propriile dorințe“¹. Care sunt împrejurările, se întreba Shakespeare, în care aceste instituții, aparent invincibile și cu rădăcini adânci, se dovedesc deodată a fi fragile? De ce acceptă atât de mulți oameni să fie mințiți cu bună știință? Cum urcă pe tron un personaj ca Richard III sau Macbeth?

Un astfel de dezastru, susținea Shakespeare, nu poate avea loc fără o rețea amplă de complici. Piese sale cercetează mecanismele psihologice prin care o națiune renunță la idealurile sale și chiar la interesul propriu. Cum poate cineva, se întreba el, să fie ademenit de un conducător care este vădit inapt să guverneze, este de

o impulsivitate primejdioasă, uneltește înverșunat sau nu ia în seamă adevărul? De ce, în anumite împrejurări, dovezile de mitomanie, vulgaritate și cruzime nu sunt un dezavantaj fatal, ci un motiv de fascinație, ce atrage adepți înflăcărați? De ce se supun persoane altminteri orgolioase și cu respect de sine unui tiran de o neobrăzare pură, care simte că poate să spună și să facă ce vrea, care este de o nerușinare incredibilă?

Shakespeare înfățișează în repetate rânduri prețul tragic al acestei supunerii – corupția morală, risipa uriașă de bogății, pierderea de vieți – și măsurile disperate, dureroase și eroice care trebuie luate pentru a readuce o națiune rănită pe linia de plutire. Din piesele lui reiese întrebarea: există vreun mijloc de a opri căderea într-o guvernare nelegiuită și arbitrară înainte de-a fi prea târziu, vreun mod eficient de a preveni catastrofa civică provocată în mod inevitabil de tiranie?

Dramaturgul nu o acuza de tiranie pe regina Angliei la vremea aceea, Elisabeta I. Lăsând la o parte ce gândea Shakespeare în sinea lui, ar fi fost sinucidere curată să faci aluzie la așa ceva pe scenă. Încă din 1534, pe când domnea tatăl reginei, Henric VIII, fusese instituit prin lege că a-l numi pe conducător „tiran“ este trădare.² Această infracțiune se pedepsea cu moartea.

În Anglia lui Shakespeare nu exista libertate de exprimare, nici pe scenă, nici în afara ei. Punerea în scenă din 1597 a unei piese care, aparent, îndemna la răzvrătire, intitulată *The Isle of Dogs* (*Insula câinilor*), a dus la arestarea și întemnițarea dramaturgului Ben Jonson și la o ordonanță guvernamentală – care, din fericire, n-a fost pusă în practică – cerând demolarea tuturor teatrelor din Londra.³ Informatorii mergeau la teatru, gata să

denunțe autorităților orice putea fi interpretat ca fiind subversiv, în schimbul unei recompense. Încercările de a privi cu un ochi critic evenimentele vremii sau persoanele de la conducerea țării erau deosebit de riscante.

La fel ca în regimurile totalitare moderne, oamenii și-au creat metode de a comunica cifrat, vorbind pe ocolite despre problemele care-i apăsau cel mai tare. Însă predilecția lui Shakespeare pentru a menține o anumită distanță nu era motivată doar de precauție. El pare să fi înțeles că vedea mai limpede problemele lumii înconjurătoare atunci când nu le aborda direct, ci dintr-un unghi pieziș. Piesele sale arată că cele mai bune mijloace de a recunoaște adevărul – de a-l stăpâni în întregime, fără să pieri din cauza lui – erau, pentru el, măiestria ficțiunii sau distanța istorică. De aici și fascinația sa pentru legendarul conducător roman Caius Marcius Coriolanus sau pentru personajul istoric Iulius Caesar; de aici farmecul unor personalități din cronicile englezești și scoțiene precum ducele de York, Jack Cade, Regele Lear și, mai presus de toate, al tiranilor prin excelență: Richard III și Macbeth. Și de aici și ispita personajelor întru totul imaginare: sadicul împărat Saturninus, din *Titus Andronicus*; Angelo, adjunctul corupt din *Măsură pentru măsură*; paranoicul rege Leontes, din *Poveste de iarnă*.

Succesul la public al lui Shakespeare ne arată că mulți dintre contemporanii săi erau de aceeași părere. Neîngrădită de împrejurări, dar nici de clișeele despre patriotism și supunere repetate la nesfârșit, scriitura sa putea fi de o sinceritate necruțătoare. Dramaturgul a rămas, bineînțeles, un om al vremii și al mediului său, însă nu a fost un simplu produs al acestora. A văzut limpede

chestiuni care fuseseră de o neclaritate exasperantă, și n-a fost nevoit să ascundă ceea ce a înțeles.

Shakespeare a priceput, de asemenea, ceva ce în prezent iese la iveală doar atunci când un eveniment major – prăbușirea Uniunii Sovietice, criza pieței imobiliare, un rezultat alarmant în alegeri – pune într-o lumină orbitoare un fapt răscolitor: deseori nici măcar cei care se află în inima celor mai înalte cercuri politice nu au habar de ce urmează să se întâmple. În ciuda birourilor pe care sunt îngrămădite vrafuri de calcule și estimări, a rețelelor costisitoare de spioni, a mulțimii de experți bine plătiți, aceștia rămân aproape în întregime în întuneric. Privind de pe margine, visezi că, dacă te-ai putea apropia îndeajuns de câte un individ important, ai avea acces la starea lucrurilor așa cum este ea cu adevărat și ai ști cum să procedezi pentru a te proteja sau a-ți proteja țara. Însă visul acesta e o iluzie.

La începutul uneia dintre piesele sale istorice, Shakespeare aduce pe scenă personajul Zvonul, „pe îmbrăcămintea căruia sunt pictate nenumărate limbi“, a cărui sarcină este să răspândească neconținut povești sporite de „zavistie, presupus și bănuială“ (*Henric al IV-lea*, partea a II-a, Prolog)ⁱ.⁴ Efectele sale sunt cât se poate de evidente în mesaje răstălmăcite cu consecințe dezastroase, în alinări mincinoase, alarme false, în cotiri bruște de la speranță nestăpânită la disperare sinucigașă. Și nu gloata este cea mai amăgită, ci mai degrabă cei puternici și privilegiați.

ⁱ William Shakespeare, *Henric al IV-lea*, trad. Dan Duțescu, în *Opere Complete*, vol. 4, Univers, București, 1985, p. 125. (Notele de subsol îi aparțin traducătoarei.)

Astfel, lui Shakespeare îi era mai ușor să gândească limpede atunci când bolboroseala limbilor era redusă la tăcere și îi era mai ușor să spună adevărul atunci când se afla la o distanță strategică față de prezent. Unghiurile piezișe i-au permis să ridice vălul presupunerilor false, al credințelor înrădăcinate și al nechibzuitelor visuri de evlavie și să privească ferm la ceea ce se afla dincolo de el. De aici și interesul său pentru lumea Antichității clasice, unde nu-și au locul credința creștină și retorica monarhistă; fascinația sa pentru Britania precreștină a Regelui Lear sau a lui Cymbeline; abordarea violentului secol al XI-lea din Scoția lui Macbeth. Chiar și atunci când s-a apropiat de epoca sa, în seria remarcabilă de piese istorice care se întind de la domnia lui Richard II din secolul al V-lea până la căderea lui Richard III, Shakespeare a avut grijă să păstreze cel puțin un secol distanță față de evenimentele înfățișate.

În perioada în care scria Shakespeare, Elisabeta I era deja regină de peste treizeci de ani. Deși era uneori irascibilă, dificilă și autoritară, aproape nimeni nu punea la îndoială respectul ei fundamental față de caracterul sacru al instituțiilor politice ale statului. Chiar și cei care susțineau o politică externă mai agresivă sau vociferau pentru o înăbușire mai dură a actelor interne de subversiune îi recunoșteau de obicei prudența față de limitele propriei puteri. Este puțin probabil ca Shakespeare s-o fi considerat tiranică, chiar și în cele mai tainice gânduri ale sale. Însă, asemenea compatrioților săi, avea destule motive să-și facă griji cu privire la viitorul apropiat. În 1593, regina sărbătorea împlinirea a șaiszeci de ani. Necăsătorită și fără urmași, refuza cu încăpățănare

să numească un moștenitor. Doar nu credea că va trăi pe veci?

Pentru cei cu un strop de imaginație, existau și alte motive de îngrijorare, în afara amenințării tăcute a timpului. Se răspândise teama că regatul avea de-a face cu un dușman nemilos, o necruțătoare conspirație internațională ai cărei conducători instruiau și apoi trimiteau peste granițe niște agenți secreți fanatici, hotărâți să semene teroare. Acești agenți credeau că nu e un păcat să omori oameni pe care-i considerau necredincioși; dimpotrivă, făceau voia Domnului. Înfăptuiseră deja asasinate, violențe în masă și chiar și masacre în Franța, Olanda și pe alte meleaguri. Următoarea lor țintă, în Anglia, era s-o omoare pe regină, să încoroneze în locul ei pe unul din propriii simpatizanți și să supună o țară întregă concepției lor nebune despre credință. Scopul lor suprem era dominarea lumii.

Teroriștii nu erau ușor de identificat, din moment ce majoritatea erau englezi. După ce fuseseră radicalizați, ademiniți în tabere de instruire peste hotare și apoi readuși pe furiș în țară, se pierdeau ușor în mulțimea de supuși obișnuiți, loiali. Se înțelege că nici pe acești supuși nu-i trăgea inima să-i părăscă pe ai lor, nici măcar atunci când suspectau că ar nutri idei periculoase. Extremiștii formau celule, rugându-se împreună în taină, făcând schimb de mesaje cifrate și căutând noi recruți, adesea în rândul grupurilor de tineri dezavantajați și instabili, predispuși la visuri de violență și martiriu. Unii dintre ei comunicau în secret cu reprezentanții guvernelor din străinătate, care făceau aluzii amenințătoare la invazii de flote și susținere pentru rebeliuni armate.

Serviciile secrete englezești erau perfect conștiente de pericol: trimiteau informatori în taberele de instruire, verificau în mod regulat corespondența, trăgeau cu urechea la conversațiile din taverne și hanuri și-și supravegheau cu atenție porturile și granițele. Însă primejdia era greu de eradicat, chiar și atunci când autoritățile reușeau să pună mâna pe unul sau mai mulți suspecți de terorism și îi chestionau sub jurământ. La urma urmei, era vorba de niște fanatici cărora liderii religioși le dăduseră voie să înșele și pe care-i învățaseră „echivocul“, o metodă de a induce în eroare fără a minți propriu-zis.

Chiar și atunci când suspecții erau chestionați prin tortură, așa cum se întâmpla de obicei, de cele mai multe ori nu se lăsau înfrânți. Potrivit unui raport trimis șefului rețelei de spioni a reginei, extremistul care-l asasinase în Olanda pe prințul de Orania, în 1584 – primul om din istorie care a ucis un lider de stat cu pistolul –, rămânea de o nepăsare nefirească:

În aceeași seară a fost biciuit cu frânghii și carnea i-a fost sfâșiată cu țepușe, apoi a fost pus într-un vas cu sare și apă, și i s-a dat să bea oțet cu rachiu; și-n ciuda acestor chinuri, n-a dat nici un semn de durere sau căință, ci, dimpotrivă, a spus că a făcut o faptă pe placul Domnului.⁵

„O faptă pe placul Domnului“: oamenii aceștia erau indoctrinați să creadă că faptele lor de trădare și violență vor fi răsplătite în rai.

Amenințarea în cauză, conform protestanților înfocați din Anglia sfârșitului de secolul al XVI-lea, era religia romano-catolică. Spre marea nemulțumire a

principalilor sfetnici ai reginei, Elisabeta însăși ezita să spună lucrurilor pe nume și să ia măsurile pe care ei le considerau necesare. Nu-și dorea să provoace un război costisitor și sângeros împotriva puternicelor țări catolice, nici să defăimeze o întregă religie din cauza crimelor comise de câțiva fanatici. Nevoind, după spusele șefului rețelei de spioni a reginei, Francis Walsingham, „să vadă în inimile și-n gândurile tainice ale oamenilor“⁶, le-a permis vreme de mulți ani supușilor ei să-și păstreze în tăcere credința catolică, atâta timp cât în societate se conformau religiei oficiale a statului. Și, în ciuda protestelor vehemente, a refuzat în repetate rânduri să permită execuția verișoarei sale catolice, Maria Stuart a Scoției.

După ce a fost alungată din Scoția, Maria a fost ținută, fără judecată și fără vreo sentință, într-un soi de arest protector în nordul Angliei. Fiindcă avea un drept succesoral semnificativ la tronul englezesc – mai semnificativ, credeau unii, decât Elisabeta însăși –, era ținta evidentă a intrigilor catolice din Europa și a năzuințelor înflăcărate și conspirațiilor periculoase ale catolicilor extremiști autohtoni. Maria însăși era îndeajuns de imprudentă încât să accepte aceste urzeli sinistre în numele ei.

Mulți oameni credeau că creierul din spatele acestor urzeli nu era nimeni altul decât papa de la Roma; forțele sale speciale erau iezuiții, care juraseră să-l urmeze cu orice preț; armata sa secretă din Anglia erau miile de „papistași“ care mergeau la slujbele anglicane cu conștiinciozitate, dar nutreau în adâncul sufletului un devotament catolic. La vremea când Shakespeare ajungea la vârsta majoratului, zvonurile cu privire la ie-

zuiți – căroră le era interzis în mod oficial să intre în țară, pedeapsa fiind moartea – și la amenințarea reprezentată de aceștia erau foarte răspândite. Deși erau, în fapt, puțini la număr, stârneau într-o mare măsură frică și ură (precum și o admirație secretă, în anumite cercuri).

Este imposibil de spus cu certitudine care erau adevăratele convingeri ale lui Shakespeare. Însă cu siguranță nu era neutru, nici indiferent. Amândoi părinții lui se născuseră într-o lume catolică, și pentru ei, asemenea celor mai mulți dintre contemporanii lor, legăturile cu acea lume nu dispăruseră odată cu Reforma Protestantă. Precauția lor era pe deplin îndreptățită, și nu numai de teama pedepselor aspre aplicate de autoritățile protestante. Primejdia reprezentată de catolicii militanți din Anglia nu era deloc doar o închipuire. În 1570, papa Pius V a emis o bulă prin care o excomunica pe Elisabeta, considerând-o eretică și „o slujitoare a fărădelegii“. Supușii reginei erau eliberați de toate jurămintele de credință făcute; de fapt, erau chiar încurajați solemn la nesupunere. Un deceniu mai târziu, papa Grigore XIII a insinuat că uciderea reginei Angliei nu ar fi un păcat capital. Dimpotrivă, conform declarației pe care secretarul de stat papal a făcut-o în numele pontifului, „nu încapе îndoială că cel ce o va trece pe lumea cealaltă, cu gând pios de a-i servi Domnului, nu păcătuiește, ci e vrednic de răsplată“⁷.

Declarația era o incitare la omor. Deși majoritatea catolicilor englezi nu voiau să aibă nimic de-a face cu asemenea măsuri violente, câțiva dintre ei și-au propus să scape țara de regina eretică. În 1583, rețeaua de spioni a guvernului a devoalat o conspirație de asasinare a reginei, la care era părtaș și ambasadorul Spaniei. În